

**GEÇEN
ASIRDA
TÜRK SÜSLEME
SAN'ATIMIZIN
MÜMTAZ
SIMALARINDAN
MÜCELLİTBAŞI
SALİH EFENDİ**

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER

Türk Sanat Tarihimizde Üçüncü ve dördüncü derecede itibar edilmek talihsizliğine uğrayan nice sanatkârlarımız var ki değil isimlerinin anılması, hat-tâ eserleri bile bilinmez. Kütüphanelerimiz ve müzelerimiz, bu gibilerin eserlerini saklamaktadır. Bizler de aramadığımızdan, bunlar âdeta hapsedilmiş ve soruşturulmayan tutuklulardandır diyebiliriz. Bunlar lakin imzalı sanat eserleri bir değil, oldukça çoktur.

Garp'te ise bunlar birer birer ele alınır. Üzerlerinde senelerle uğraşarak yaptıklarının renkli örneklerini de basarak monografiler neşrolunur ve bunların sanatkârları sırf bu benimseme ve araştırmalarla birinci sınıf üstadlar gibi tanıtılır ve sanat âlemi de sık sık yeni isimler ve eserler ile zenginleşir. Dolayısıyla dünya sanat tarihlerinde lâyük oldukları yeri alırlar. Hatta bu bazen zoraki bile olur.

Memleketimizde her ne kadar bu mevzuları ele almağa başlayan sanat tarihimiz meraklısı zevat bu geçmiş büyük üstadların pek azı üzerinde durmaktadır. Fakat her asrımızda imzalı eserleriyle karşımıza çıkan mütevazi, lâkin birinci sınıf resim ve tezhib sanatkârlarımız üzerinde durulmamaktadır.

Araştırma zahmetine katlanmayışımızdan bu üstadlarımız gizli kalmaktadır. Bu sebepten XV-XVIII inci asırlar arasında bu zevatı okadar ihmal etmişiz ki bugün maalesef tam olarak kronolojilerini vücade getirmekten çok uzağız.

Biz bu gibi mevzu'ları meslek ittihaz edemediğimizden bir amatör ideâliyle çalıştığımız için bu sırayı yapamıyoruz. Hepsini çokluğundan görememiş durumdayız. Zira araştırdığımız nispette hergün bir yenisi imzalı eserleriyle karşımıza çıkıyor.

Bu ma'lum ve meçhul malzeme bolluğu karşısında ileride kronolojik bir sıraya heves edeceklere bir yardım olur dü-

şüncesiyle umumi arama ve taramamızda elimize geçen tek-tük yazma eserlerimizi inceleyerek neşre karar vermiş bulunuyoruz.

Sırf bu maksadla ressam ve tezyinatçılarımızdan XV. inci asırdan Baba Nakkaş, XVI inci asırdan ressam Nigârî ve Karamemî XVII. inci asırdan Kalender ve Nakşî, XVIII inci asırda Levnî, Üsküdarî Ali ve muasırları ve XIX uncu asırda Hezargradî-zâde Ahmed Ataullah «Ataî» Efendî'nin hayat ve eserlerini incelemeye gayret ederek haklarında neşriyatta bulunabildik. Zira bu gibi monoğrafiler hazırlanmayınca asırlar boyunca Türk resim ve tezhib tarihini sırasıyla yazmamızın imkanı yoktur.

Bu sefer de XIX uncu asrın son üçde iki devrede çok mühim ve orijinal tezyini eserler veren ve zamanının tevecçühiyle «Mücellidbaşı» lakabıyla de anılan Salih Efendiden bahsedecek ve onun pek beğendiğimiz sanatkârâne çalışmalarından rekli örnekler vermeğe çalışacağız.

Salih Efendinin doğum tarihini takribî bile olsa bilemiyoruz. Öldüğü tarih ve gömülü bulunduğu yer hakkında da maalesef hiçbir bilgimiz yok. Salih Efendinin elbetteki yardımcıları, muasırları ve yetiştirdiği çıraklar vardı. Bunlar da üstadları ve asırları bir yana, hakkında birşeyler not etmedikleri gibi, bir tarih dahi atmamışlar ve Rahmetli üstad Türkiyede her zaman görülen ve halen görülmekte olan bu bigânelik ve hatta vefasızlığı (belkide bildiği hâlde) bazı kayıtlar da bulunmamıştır. Ne yazık ki kaleme aldığım müzehhib «Karamemî» eserinde de görüleceği üzere ancak romantik bir tercümeihâl ve eserlerinden bazı örnekler üzerinde yapılabilecek tahlillerden başka bir hususiyet gösteremeyeceğimizden üzgünüz.

Salih Efendi Sultan Mahmud-u Adlî'nin son yıllarında Mücellidbaşı Hezar gradî Ahmed Ataullah maiyyetinde Saray

Nakışhanesinde bulunuyor. Eniştem (Hat-tat Hacı Hasan Rıza Efendi) den naklen mahdumu Süreyya Saltuk; Üstad Hakkında şunları rivayet etti : Sultan Mecid'in yazı âlet ve edevatını hazırlamak için sarayda vazifelidir. Ve yazı odasını tanzime memur edilmiştir.

Sultan Mecid'in Şehzadeliğinde arkadaşları olarak bulunuyor. İkisi de genç. Birgün sarayda şakalaşarak koşuyorlar. Salih Efendi kendisini yakalatmamak için kapıyı çat diye kapatıyor. Şehzâde Abdül Mecid Efendi de koşma hızını kesemiyerek kapıya çarpıyor. Dudağı patlıyor ve kanıyor. Salih Ürküp kaçıyor. Dört gün meydana korkusundan beni azarlar diye çıkamıyor. Sonra Mecid Efendi çağırıyor, değil serzenişte bulunmak, bilakis iltifat gösteriyor. Eski minval üzere arkadaşlıkları devam ediyor.

Padîşahlığı zamanında (1839 - 1867) Salih Efendi hususî tezyinat hizmetinde ve sarayında mücellidbaşı'dır. Sultan Aziz zamanında (1867 - 1876) sarayda kalıp kalmadığını bilemiyoruz. Yalnız yine bilmediğimiz bir tarihte Beyazid'de Sad-ri'zam Fuad Paşa konağı karşısında Müzehhibler çarşısında bir müzehhib dükkanı olduğu ve orada bulunduğu rivayetli de vardır. Saraya mensub iken bunu yapamazdı. Alâkasını kesince açmış olabilir. Ne zaman kapandığını da öğrenemedik. Sultan Hamid'in (1876 - 1909) ilk senelerinde olmalıdır. Sonra yerine Ragib Efendi mücellidbaşı olmuştur.

Dikkatli müzehhibler kullanacakları varak altunu ezilmiş koyu Arap zamkı veya süzölmüş bal ile ezerler veyahud iyi yetiştirdikleri çıraklarına ezdirirler. Sultan Mecid de babası Sultan Mahmudu Adlî gibi sülüs, nesih ve celî yazar ve bu sonuncu ile levhalar, istifler hazırlardı. Bir rivayette Sultan Mecid'in belki şahsına mahsus ve Hacı Vesim Paşa oğlu Lütfiyü'l-Mevlevî Bey'de gördüğüm dışı ve içi altunlu, süslü bordür ve göbekli altun ezme tabağını Salih Efendi saklar-

miş ve yazıda altun kulanır diye bunda ezzerdi riyayeti de vardır. Amma Salih Efendiye mücellidbaşı denir. Bu tabir de hizmetinin saraya bağlı olmasından geliyor. Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirlerini de idrak etmiştir. En verimli çağı Sultan Mecid ve Aziz zamanlarındadır.

Sultan Hamid devrinde artık ihtiyardır. Ozamanki faaliyetini bilemiyoruz. Fakat meşrutiyetin ilk senelerinde Sultan Aziz devri Kaptânı Deryası (Büyük Amiral) Hacı Vesim Paşanın son senelerinde heves ederek yazdığı Kurânı Kerimlerden birini tezhib ederken Üsküdar'da Şemsi-paşa'daki yalısında Sultan Reşa'dın Maybeyninde hususi kâtiplerinden Resam ve Hattat Murtaza Elker Bey bir defa görmüştür. Gözlerinin fırlakca olduğunu farketmiştir. Bu Kurânı Kerim Eyüpsultan türbesine konmuştur. Şimdi nerede, bilinmiyor.

Üsküdar'lı Hezarfenn Necmeddin Okyay üstadımız da birgün Üsküdar'da Pederi Nebih Efendiyle beraber bundan 80 sene kadar önce Atlamataşında rastlamış elini öpmüş ve babasından hakkında sitayişkârane sözler işitmiştir. Ozaman Salih Efendi Üsküdar'da Kassam Çeşmesi tarafında oturmuş.

İşte hakkında duyduklarımız bunlar. Hatta ve Ressam Hezarfenn Üsküdarlı İsmail Hakkı Altunbezer de bize kendisinin ihtiyarlığında Kandilli'de oturduğunu ve tezhipde kullandığı ezilmiş altını işi bitince tekrar su katarak ince tutkal veya jelatinli suyundan ayırmak maksadiyle hafif ateşte kaynattığını ve bu suretle tekrar kullanıldığında altunun daha çok parladığını hikâyeye ettiğini söylerdi.

Yine şimdi nâkilini hatırlamadığım diğer bir rivayette de rahmetli Salih Efendi talebesine :

— Bin biliyorsan yine bir öğren dermiş.

Bu da bize anlatıyor ki bu sözün ilk söyleyeni kimdir, bilemediğimiz cihetle Salih Efendi daima öğrenmeğe ve bilgisini ilerletmeğe heveslidir. Kimbilir etrafdakilere neler söylüyordu. Eğer bu gibi sözleri ve hâtıraları toplansaydı, şimdi bizler için nekadar öğretici ve faydalı olurdu. Bu gibi fırsatları geçmiş asırlarda maalesef bu gün bizler gibi şifahî ecdamız daima kaydetmedikleri içindir ki ince sanatlerimiz kültür tarihini bu gibi sözleriyle değil, ancak bıraktıkları eserleriyle zenginleştirebiliyoruz.

Salih Efendi kimleri yetiştirdi bilmiyoruz. Fakat onlardan daha uzun ömürlü olması dolayısıyla onların daha önce vefat etmeleri ihtimali vardır. Biz işitmedik ve bunlardan birine yetişmedik.

Salih Efendinin Hocası kimdir?

Bunu da ancak yeni olarak ve bize inanç veren bir istidlal ile öğrendik. Şöyleki Salih Efendi Rumelili çok değerli tezyinat üstadlarımızdan Hezargradî Zade Ahmed Araullah Efendi yolunda tamamen millî bir üsluba bürünen ve ismine «Atâî» denen yoldan yetişerek gelmiştir. Bu usule «Ata Yolu» da derler. Tamamen esasını çok olgunlaşan Türk Rökokesundan alır.

Yaziya merak ederek pederi Mahmudu Adlî (II. Mahmut) nin ihtimamiyle meşhur Hattat Tahir Efendiden ders alan Sultan Mecid'in Şehzadelğinde Salih Efendi saraya alınmış oluyor. Ozaman sarayın mücellidbaşısı yani tezyinat Nakışhanesi Üstadı Hezargradî-Zâdedir. Bir de hayatının sonlarında Kandillide oturan mücellidbaşı Ahmed Efendi de bu zat midir birşey denemez. Belki zamanında kısaltılarak Ahmet Ataullah yerine Ahmed deniyordu. Nitekim Hattat Mehmed Şevkî ve Sami Efendilerin muasırı olan müzehhib ve mücellid Hüseyin Hüsnü Efendi bir eserini de «Ahmed talebesinden» (Min Tilâmizi Amed 1260 (1844) diye de imza etmiştir. Bu Yenibağçeli Hüsnü Efendi muasırlarından oluyor.

Bu arada «Ali Nakşibendî El-Rakım» diye bir ampİR-rökoko tezyinat üstadımız yetişmiştir ki tarihsiz tezibiyle 1222 (1807) tarihli bir Kurânı Kerim, sanatkâr arkadaşımız Azâde Akar Hanımın hususî kolleksiyonunda bulunmaktadır. Salih Efendî bu zâtın de tesiri altında ve özellikle çiçek buketlerini onun tarzında hazırladığı görülüyor.

Hezargradî-Zade Amet Atânın 1247 (1831), - 1251 (1835) ve 1252 (1836) tarihli eserlerini gördük Salih efendi, Ahmed Atânın Muasırı sayılmalıdır. Lâkin uslubu Ata yoludur.

Ahmed Atâullah Efendinin Hocası kimdir? İmzalı ve 1219 (1804) tarihli çiçekli buketlerini gördüğümüz Esseyyid Mehmed olması üzerinde duruyoruz. Çünkü onun eserlerindeki usul üzerinde yürümüştür. Fakat hakikate kısmen yakın gördüğümüz bu silsileyi teyid edecek vesikalara sahip değiliz. Eserleri, tarihleri ve üslubları bizi böyle düşünmeğe sevk etmektedir.

Velhasıl Salih Efendi Sultan Mahmudu Adli zamanında saraya intisab ediyor. Sultan Mecid zamanında Ahmed Atâullah Efendinin vefatından sonra onun yerine mücellidbaşı oluyor. Sultan Aziz ve sonraki padişahlar zamanındaki durumunu bilemiyoruz.

Salih Efendinin İmzalı ve Tarihli Eserleri

Bugüne kadar imzalı dört eserini bulduk. Bunları ve imzalarını şöyle sıralayabiliriz :

1 — Afyon Karahisarlı Hattat Hafız Hasan Raşid yazısıyla En'amı Şerifde :

Zehhebehu Mehmed Salih sene 1254 (1)

2 — Hatat Kazasker Mustafa İzzet Efendi ta'lik yazısıyla Delail-i Hayrat'ta :

«Esseyyid Mehmed Salih (2)»

3 — Hattat Hafız Eyüplü Raşid Efendinin Nesih yazısıyla 12 inci Kurânı Keriminde : Şaban 1260 (1844) tarihli

«Zehhebehu Salih Reisül Mücellidin ve

Müzehhibi tarafı Şâhânei Cihanbâni dâme İclaluhu 1262 (3)

4 — Hattat Bursalı Süleyman Vehbi nesih yazısıyla Delaili Hayratda : Zehhebehu ser mücellid esseyyid Mehmed Salih Gufireleh sene 1262» (4)

Bunlardan anlıyoruz ki imzaları çeşitlidir, muayyen bir şekli ve ibaresi yoktur.

Biz bu yazımıza 4 eserinden örnek vermeyeceğiz. Cümlesi arşivimizde incelenmiş ve resimleri tamamen hazırlanmış bir durumdadır. Yalnız Eyüplü Raşid Efendi merhumun 12 inci Kurânı Kerimi tezyinatından, bilhassa pek beğenilecek hızıp güllerinden örnekler koymakla yetineceğiz.

Salih Efendi'den Seçtiğimiz Örnekler Hakkında Düşündüklerimiz

Bu satırları okuyacak meraklı zatlarla herşeyden önce şu mutabakata varacağız ki Salih Efendi sanat ve çalışmasında çok titizdir. Rabıtalı, itinalı ve dikkatlidir. Okadar ki müzehhib Bahaeddin Efendi ve Hocamız Necmeddin Okyay'dan elimize geçen birkaç tezhib kalıbı buna örnektir. Hele bilhassa dört eserden seçerek aldığımız bu Kurânı Kerimin mutena tezhibli terkiplerindeki ince hususiyet bilhassa övülmeğe lâyıktır. Kendisi Garpten XVIII. inci asır başında bize giren rokoko tarzında çalışmıştır.

Fakat Salih Efendiye gelinceye kadar bu usul bizde Türk rokосу denecek Garpdeki emsâlden daha olgun ve daha tatlı ve hemen hiç ona benzemeyecek

1) H. 1254 (1838) Sultan Mahmud'a dua vardır. Sarayında malyetinde tabibe usta için yazdırılmıştır. İstanbul Üniversitesi K. A. 5197.

2) Hicri 1262 (1846).

3) Salih Efendi imzası yanına tarih koymamıştır. Yalnız yazılış tarihi 1251 (1835) dir.

4) Bu delaili Nushası 1235 (1837) de yazılmış ve 1262 (1846) da tezhib edilmiştir. Arada 9 sene bir fark vardır. İkinci Sultan Mahmudu Adil okuması için yazılmış, lakin hayatında kendisine taktim olunamamış olmalıdır. İstanbul Üniversitesi K. A. 5757.

tarafı kalmıyarak millî bir üslûbda ilerlemiş ve bu vadide hocaları, muasırîarı ile birbirinden güzel eserler vermiştir ki onlardan biri de bu Kurânı Kerim tezhibidir. Ahmed Ataullah Efendi ekolünün yetiştirdiği bu zâtin en mükemmel ve muvafak bir eseridir. Bu usul Alafranga tezhib diye gözümüzden düşürmemeliyiz. Zira sanatkârlarımızın yaptıkları Türk rokosesudur ve diyebiliriz ki önceleri batıdan faydalanmakla beraber ondan, başka bir millî uslubumuz doğmuştur. Onu'da mükemmel yapmışızdır. Bu usulü de benimsemeli ve eserleriyle iftihar etmeliyiz ki bu aldığımız şahane örnekler de dediklerimizi teyid edecektir.

Nasıl ki İslâm dünyasından aldığımız sülüs ve nesih'i bizde ekol vucude getirerek bir Türk sülüs ve neshi ve İran'dan aldığımız tâlik yazısı ile nasıl bir Türk taliki kurmuş isek Batı rokosesunu da tamamen bir Türk rokosesuna sokmuşşuz.

1927-1929 seneleri arasında Paris'de Luvr, Versay, Fontenbilö saraylarında ve kütüphanelerinde gördüğüm rokoko süslü eserlerle bizim tarzımızın asla taklidde kalmadığını da bizzat müşahede etmiş ve kendimizi de inandırmışızdır. Salih Efendi bizde bu usulü millileştirerek en güzel eserlerini verenlerin sonudur.

Bir defa; vaktiyle müteassıpların üzerinde durmağa başladıkları Resm-i Osmanî üzere yazılan bu Kurânı Kerim'in hattatı Eyüplü Hattat Mehmed Raşid Efendi Meşhur Hattat Kebeci-zâde Vasfi Efendi çiraklarındadır. İkinci Sultan Mahmud'un validesi Nakşidil Sultan mektebi yazı hocalığına Hakkâkzâde Mustafa Hilmi Efendinin vefatından sonra tayin edilmiştir.

Raşid Efendi Eyüpsultan'da oturur ve o mubarekleştirdiğimiz makamın baş türbedarı olarak meşhurdur. Hayatında 31 Mushaf, 2 Buhârî, 5 Şifai Şerif ve bir

çok sayıda Delailü'l-Hayrat yazmıştır. İşte Salih Efendinin tezhib ve teclid ettiği bu Kurânı Kerim Raşid Efendi'nin yazdıklarınının 12 incisidir. Hüseyin Hüsnü Efendi de diğer üçünü 1271, 1273, 1276 Hicrî tarihlilerinde tezhib etmiştir. H. 1294 tarihlisini de Mücellidbaşı Hacı Ahmed Efendi tezhiblemiştir. Bu zâtin Kurânı Kerimlerinden birisini de Merhum Necmeddin Molla Bey, Sultan Mahmud Türbesinde gördüğünü hikâye etmiştir. Raşid Efendi'nin Vefatı 1292 (1875) dedir.

Muhakkak ki Salih Efendi çok uzun ve verimli hayatında çok eser tezhiblemiştir. Fakat biz imzalı dördünü görebildik. Eyüplü Raşid Efendinin 12 nci Kurânı Kerim'i tezhibini seçtiğimizin sebebi yaptıklarının ve şimdiye kadar bu vadide yapılanların en mükemmel ve en güzellerinden olmasıdır.

Sanatkâr arkadaşımız Mine Alişan vasıtasıyla görüp seçtiğimiz Kurânı Kerim'in tezibi iki sene sürmüş olmalıdır. Zira yazılış tarihi 1260 (1844) dür ve tezhibi senesi de 1262 (1846) dir.

Imzasını Salih Efendi mavi mürekkep ve kamaş kalemlerle atmıştır.

Makalemize koyduğumuz resimleri sanatkâr fotoğrafçı Ayhan Pekşen çekti. Renkli örneklerden 3 gül buketli vazoları M. Alişan, Kasımpatlı vazoyu Sanatkâr Gülbün (Mesara) ile hazırladılar.

Yazımıza başta Fatiha suresinden sonra Bakara suresinin ilk sahifesini, kabın içinde ve elimizde ayrıca kalıbı da olan buketi de bir örnek verdikten sonra imzasını koyuyoruz.

Diğer seçtiklerimizde «hizib gülleri» dediğimiz her 3-4 sahifede bir tekkerrür eden hizib sûre ve secde yerlerini gösteren vazolu ve vazosuz buket ve çiçeklerdir. Vazolu ve vazosuzlar arasında çiçek ve gül demetleri, limon, Haseki küpesi, mor üzüm salkımı, karanfil, kasım-

patları, leylaklar, zanbak, meşe meyvesi, gece sefası, katmerli gelincik (haşhaş) ve çileğe kadar her çeşidi vardır. Güzel vazoların envâi bunlarda yer almıştır. çiçekler arasında tek tük görülürler. Biz en güzellerinden seçtiklerimize burada yer verdik. 6.000 kadar noktası çeşitli ve sadedir. Onlardan birkaç örnek baştaki ikinci sahifede görülüyor.

Bittabi çiçekler biraz stilizedir. Asıllarında cümlesi küçük kıtadadır. Ve rengârenk hazırlanmıştır. Gerek boyalı ve gerek boyasız buraya koyduğumuz örnekler her zaman milli uslubta yapacağımız buket ve çiçek ve vazolu buketler de bize fikir verecek olgunluktadır. Salih Efendi tabiatten çiçek ve meyvelere âşık olduğundan bu eserde terkiplerini bunlardan seçmiştir.

Resim : 1

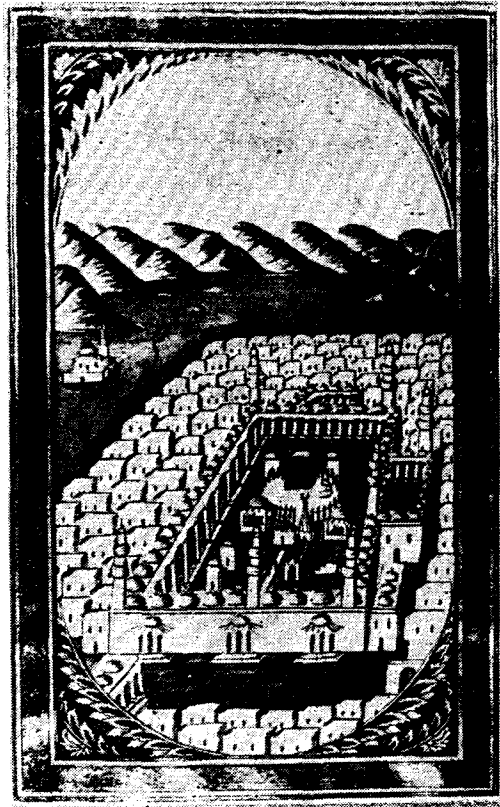

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

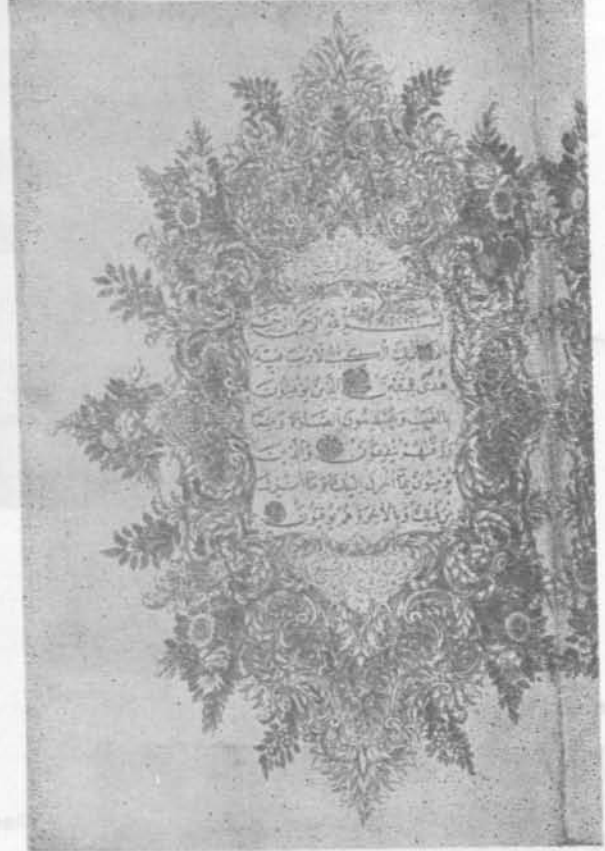

Resim : 7

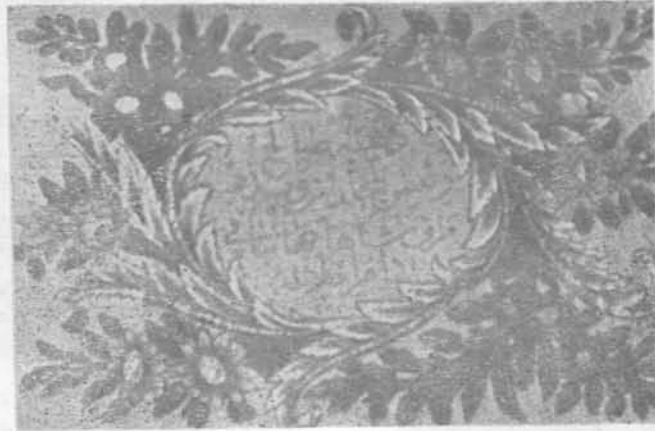

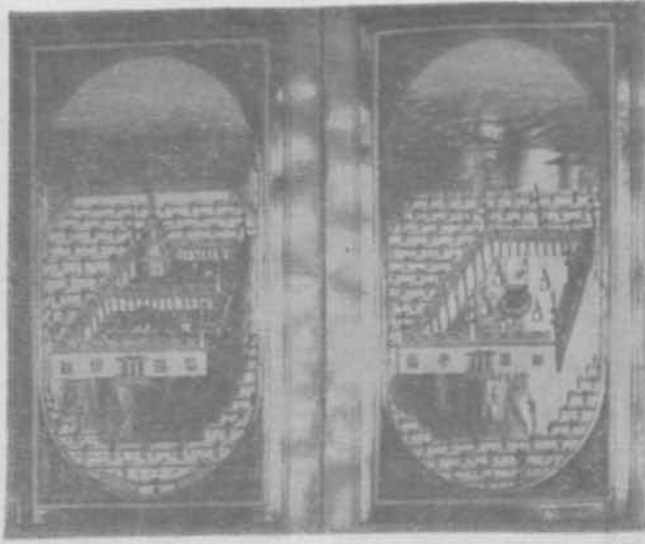
Resim : 8

Resim : 9

Resim : 10

Resim : 11

Resim : 12

Resim : 13

Resim : 14

Resim : 16

Resim : 15

Resim : 17

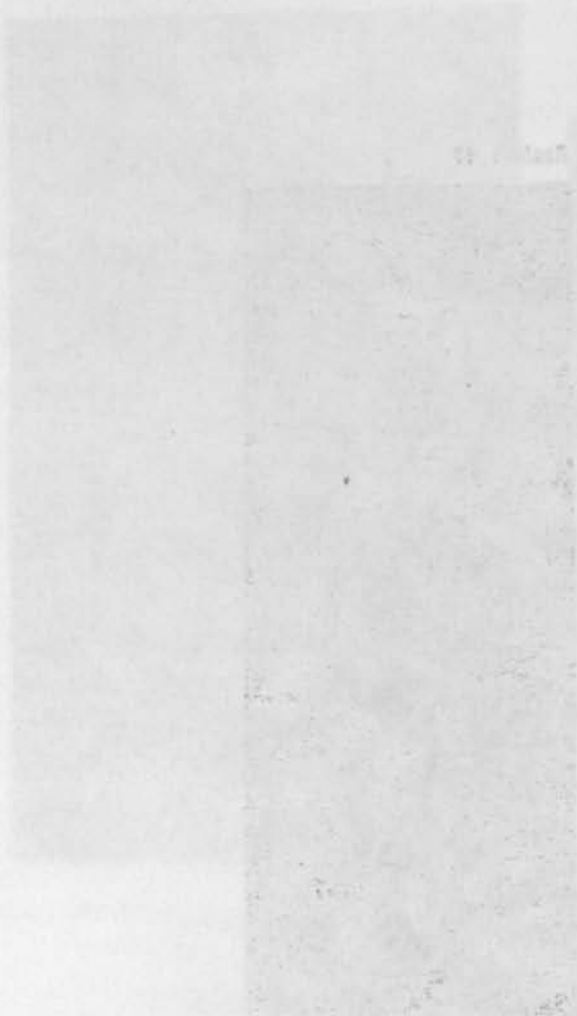

Şekil 1

Şekil 2

Şekil 3

Şekil 4

MÜCELLİTBÂŞI
SALİH EFENDİ'nin
ESERLERİNDEN
BAZİ
RENKLİ
NUMUNELER

